

Э. А. СЫМОНОВИЧ

Северо-восточное пограничье памятников черняховской культуры

Резюме

Около 50 памятников черняховской культуры изучено в настоящее время в Курской обл. (рис. 1—2). Они распространены главным образом на южных притоках р. Сейм и в бассейне р. Псел. Один из памятников, где вскрыто около 600 м², находится неподалеку от г. Курска, на правом притоке р. Сейм, на р. Рогозне. Там, на многослойном поселении Колосовка отмечено характерное сочетание углубленных в землю (две полуземлянки) и наземных построек (остатки одного строения, представленного развалом обожженной глиняной обмазки). Из закрытых комплексов (построек, ям и подов очагов, выстланных черепками) получены своеобразная черняховская керамика и другие находки (рис. 3—5). В Колосовке небезынтересны два послечерняховские погребения, ориентированные головами на запад, с подогнутыми и скрещенными в голенях ногами (рис. 6, 2, 3). Особое внимание уделено одной опубликованной позднеантичной амфоре из с. Гусинки и двум впервые публикуемым случайным находкам из фондов Курского музея, датируемым временем расцвета черняховской культуры в III—IV вв. н. э. (рис. 7, 1—3). Для решения вопроса о генезисе курских черняховских памятников имеет значение установление связей между черняховской культурой и раннесредневековыми древностями типа Колочин, представленными Княжиницким и Лебяжьинским могильниками (Ю. А. Липкин). В этой связи и в других аспектах первоочередное значение имеют поиск могильников черняховского времени и изучение местных особенностей обряда погребения.

Б. В. МАГОМЕДОВ

Напівземлянки черняхівських поселень Причорномор'я

У 1981 р. нами проведено невеликі розкопки на поселенні черняхівської культури Утконосівка I в Ізмаїльському р-ні Одеської обл.¹ Пам'ятка розміщена у 2 км на північ від села з такою ж назвою на західному березі оз. Катлабух. Нижній шар представлений керамікою сабати-нівського етапу доби пізньої бронзи. Розмір черняхівського поселення 150×50 м. Досліджували його східний край вздовж урвистого берега озера. На розкопі II (площа 20 м²) переважав матеріал доби бронзи. Черняхівські об'єкти виявлено на розкопі I (рис. 1). Тут на площі 242 м² розкрито напівземлянкове житло, заглиблений об'єкт господарського призначення, п'ять господарських ям та скупчення каміння.

Напівземлянка частково зруйнована обвалом берега (рис. 2). Її стіни з деяким зміщенням були орієнтовані за сторонами світу. Житло мало прямокутну форму при розмірі 3,1×2,3 м. Глибина від сучасної поверхні 1,25 м, попелясте заповнення простежувалось з 0,25 м. В ньому трапилось багато уламків кераміки, два прясла, ткацький грузок, уламок кістяного «конька» — лощища (рис. 4; 5), а також каміння та кістки тварин. Стіни напівземлянки вертикальні, долівка рівна, втоптана. В центрі розчищено дві ямки від стовпів діаметрами 0,15 та 0,20 м, глибиною 0,40 м. Від вогнища збереглися зольна пляма та кілька каменів. Неподалік від східної стіни виявлено мініатюрний ліпний горщик (рис. 5, 7), а також бронзову римську монету кінця правління Константина I або одного з його наступників, що датується в межах 30—90 років IV ст. (рис. 3).

Господарський об'єкт являв собою овальне заглиблення з нечіткими стінами. Розмір 3,0×2,1 м, глибина від поверхні 0,9 м. В попелястому заповненні трапилась черняхівська кераміка (рис. 4; 5) та кістки. Долівка рівна, втоптана, в північній половині обпалена до твердого стану.

Ями мали циліндричну форму та плоске дно, за виключенням ями 3, у якій дно було ввігнуто. Їхні розміри наведені у табл. 1. У заповненні

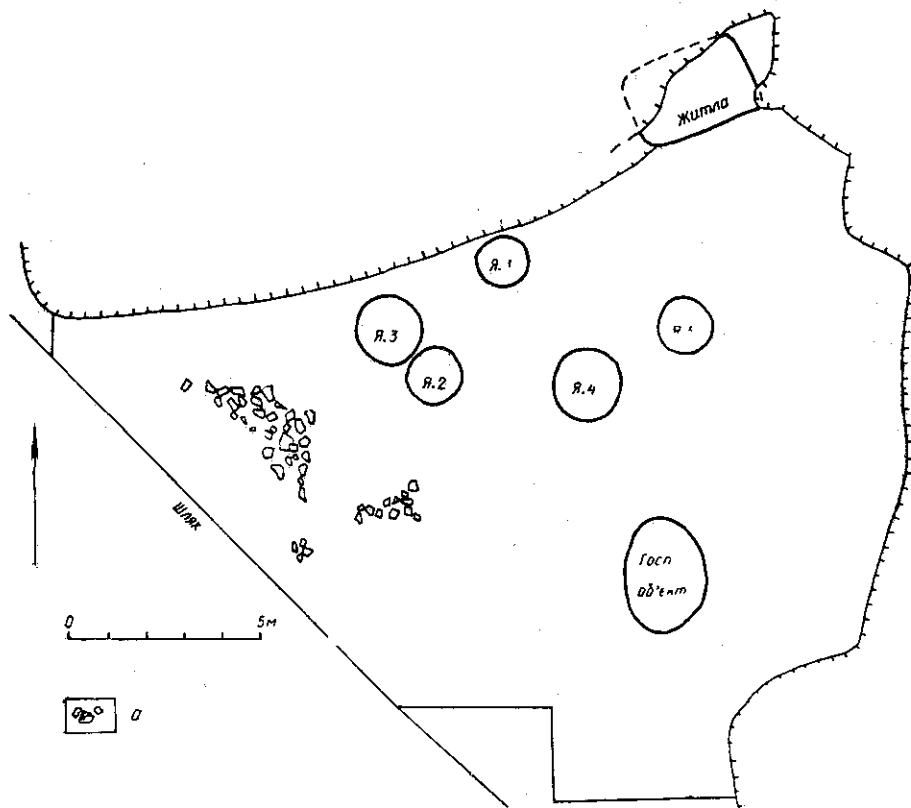

Рис. 1. План розкопу I на поселенні Утконосівка.

ям у невеликій кількості траплялись кераміка та кістки, в ямі 4, крім того, виявлено панцир черепахи.

На захід від заглиблених об'єктів розчищені безладні скупчення каміння (вапняк та пісковик). Каміні розміром 10—30 см залягали досить щільним шаром на глибині близько 0,5 м, мабуть, на рівні денної поверхні черняхівського часу (серед них траплялася відповідна кераміка). Ніякої системи у скупченнях виявити неможливо, на рештки будов вони не схожі. Мабуть, на такі ж скупчення натрапили під час розвідки 1964 р. М. М. Шаглій та І. Т. Чернякова, які кваліфікували їх як рештки кам'яного будівництва². Взагалі важко сподіватися знайти в майбутньому на поселенні Утконосівка якоюсь мірою визначні кам'яні споруди, бо їх сліди були б помітні на розораній території пам'ятки.

Речові знахідки з поселення представлені в основному уламками посуду (рис. 4; 5). З загальної кількості (1042) до сабатинівського шару належали 482 уламки. Більшість кераміки черняхівського часу становить сіроглиняний кружальний посуд — 56% (табл. 2).

Досліджений нами господарський комплекс доповнює невеликий ряд черняхівських пам'яток з заглибленими житлами, відкритих у Північно-Західному Причорномор'ї. Досі такі житла були відомі лише на поселеннях Приморське³ на Будацькому лимані, Тілігуло-Березанка⁴ та Вікторівка⁵ на Березанському лимані. Напівземлянки двох перших поселень в головних рисах подібні до утконосівського житла: вони мають дещо видовжені прямокутні обриси та центральне розташування вогнища. Напівземлянка з Вікторівки, на відміну від решти, овальна.

Заглиблені споруди не притаманні причорноморському населенню попередньої ранньоримської або елліністичної доби. В черняхівський

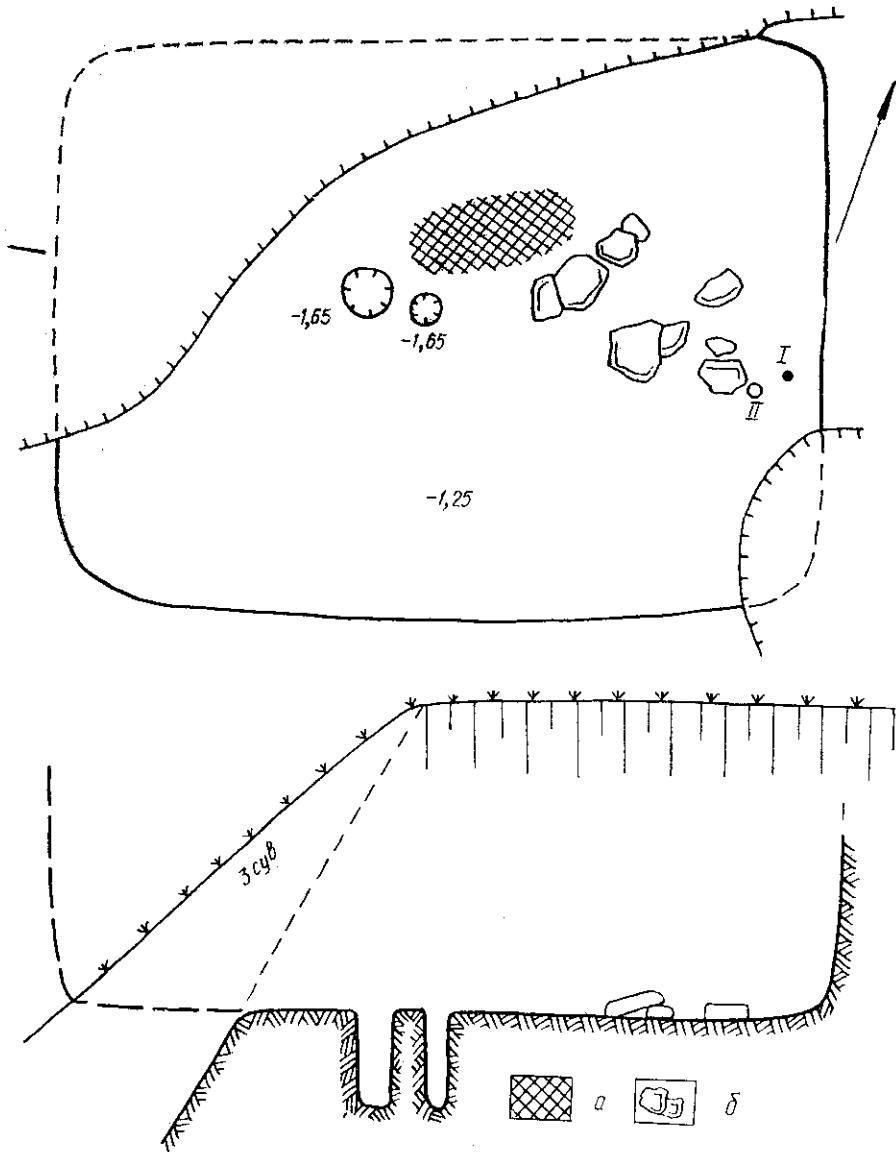

Рис. 2. План напівземлянки з розкопу I.

час тут, як і раніше, широко розповсюджене кам'яне домобудівництво *, присутні (особливо у Буджацькому степу) наземні глинобитні споруди ⁶. Між тим на території черняхівської культури виділені райони, де заглиблені споруди становлять значний відсоток жител або різко переважають ⁷. Один з них — верхів'я Західного Бугу, Верхній та прилягаюча ділянка Середнього Дністра. Другий район об'єднує порожисту частину Дніпра та південь Середнього Подніпров'я. Крім того, заглиблені житла співіснують з наземними в межиріччі Пругу та Дунаю (Румунія).

За невеликими матеріалами з напівземлянок Північно-Західного Причорномор'я поки що важко беззаперечно визначити, з яким з цих трьох районів пов'язано їх походження, але деякі дані вказують насамперед на Подніпров'я. Черняхівські пам'ятки на території Румунії мають специфічні риси, пов'язані з гето-дакійським етнічним субстра-

* За розвідками відомо близько 60 черняхівських поселень з кам'яним домобудівництвом, з яких досліджено 17.

том, які для Північного Причорномор'я не характерні. Власні риси мають і поселення Верхнього та Середнього Дністра. Між ними та Причорномор'ям лежить великий масив черняхівських пам'яток Молдавії, де повністю панує тип наземних глинобитних споруд. До того ж, в означеному районі не зафіксовано жител овальної форми⁸. Зате для порожистої частини Дніпра звичайним є співіснування прямокутних напівземлянок з овальними⁹, так само як і в Причорномор'ї. Загальні риси обох районів простежуються також в поховальному обряді та в інвентарі, що вже відзначалося¹⁰.

Рис. 3. Бронзова монета з житла.

жати, що група черняхівських пам'яток району Порогів не має на Нижньому Дніпрі чіткої межі, а немовби «інфільтрується» у сусідню причорноморську зону черняхівської культури*. Вступаючи в тісні стосунки з місцевим населенням, представники північночерняхівських

У Нижньому Подніпров'ї обидві групи пам'яток стикаються і перемішуються. Тут, у межах поширення кам'яного домобудівництва досліджено поселення Бургунка¹¹. За наявністю напівземлянок і за деякими формами кераміки (горщики з нахиленими до середини вінцями) воно наближається до розташованих вище по Дніпру черняхівських пам'яток зони Порогів. Також споріднений з пам'ятками цієї зони трупоспальний Бориславський могильник¹², що знаходиться неподалік від Бургунки. Це дає підставу вважати пам'яток району Порогів не має на Нижньому Дніпрі чіткої межі, а немовби «інфільтрується» у сусідню причорноморську зону черняхівської культури*.

Таблиця 1. Розміри господарських ям поселення Утконосівка

Яма	Діаметр, м	Глибина, м
1	1,4	1,4
2	1,5	1,4
3	1,85	1,5
4	1,9	1,6
5	1,55	1,6

Таблиця 2. Співвідношення груп кераміки черняхівського часу з поселення Утконосівка

Група кераміки	Кількість	%
Сіроглиняна столова	166	30
„ кухонна	150	26
Амфори	166	30
Імпортна столова	45	8
Ліпна	33	6

племен знайомилися з прийомами кам'яного домобудівництва. Його залишки простежені на загальному поселенні Вікторівка II¹³, а у Тілігуло-Березанці виявлений фундамент примітивної кам'яної будови¹⁴. Просуваючись вздовж чорноморського узбережжя на захід, подніпровське населення могло принести традицію спорудження напівземлянок аж до берегів Дунаю.

* Це не виключає, звичайно, й інших шляхів проникнення в черняхівський час північного населення на Південь.

¹ Шмаглій М. М., Черняков І. Т. Археологічні розвідки 1964 р. в пониззі Дунаю. — Археологія, 1965, вип. 19, с. 220.

² Там же.

³ Симонович Э. А. Памятник позднеантичного времени в районе древней Тирь. — КСИА АН СССР, 1979, вып. 159, с. 110.

⁴ Симонович Э. А. Итоги исследований черняховских памятников в Северном Причерноморье. — МИА, 1967, № 139, с. 230—231.

⁵ Симонович Э. А., Яровой А. З. Поселение Викторівка II в Северном Причерноморье (по материалам М. Ф. Болтенко). — СА, 1968, № 2, с. 169—183.

⁶ Магомедов Б. В. О культурно-хронологическом соотношении черняховских памятников Причерноморья и Лесостепи. — В кн.: Ранние славяне на Днестре и Дунае. Киев, 1982.

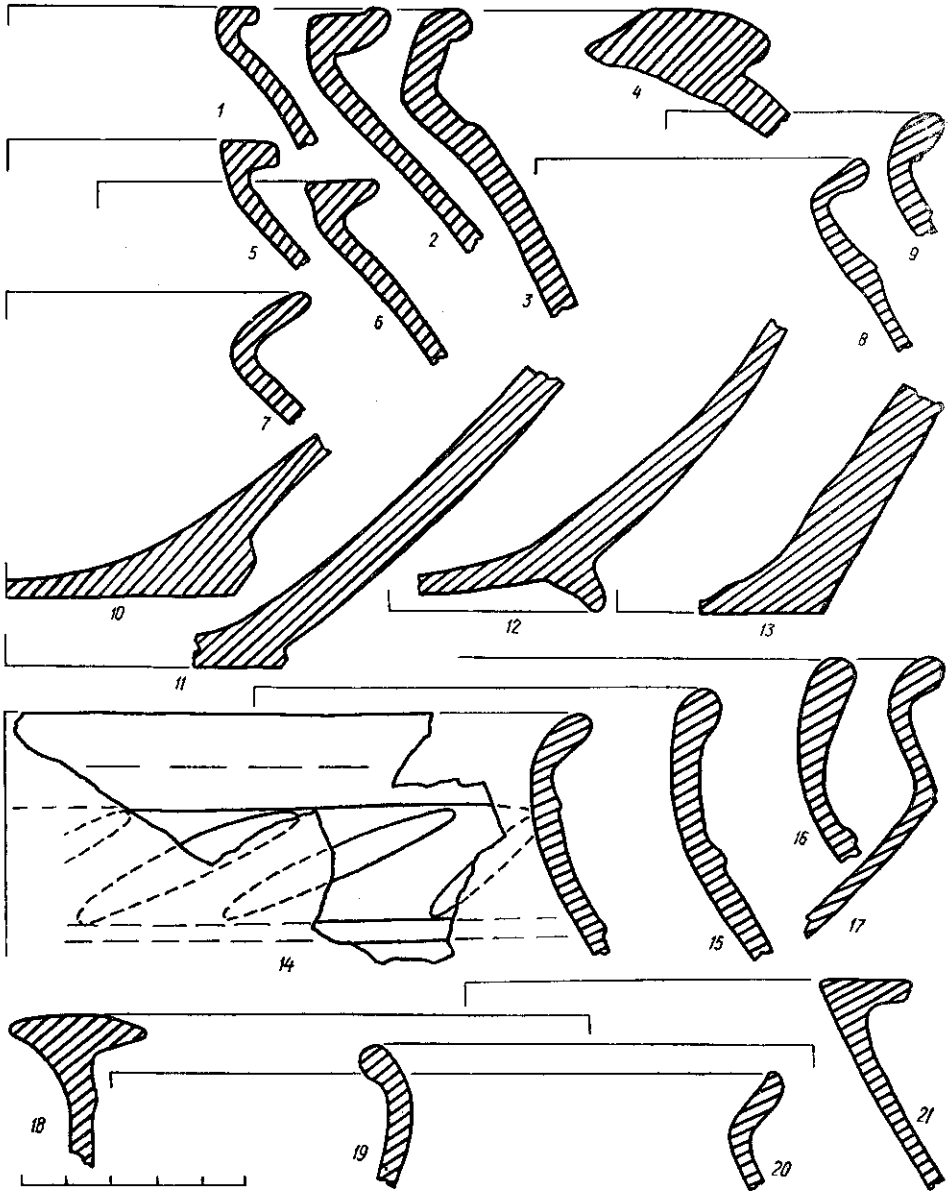

Рис. 4. 1—13 — кухонна кераміка; 14—21 — столова кераміка.

1, 2, 7, 12, 14, 18, 20 — житло; 3, 6, 11, 15, 17 — господарський об'єкт; 4, 5, 8—10; 13—19 — шар розкопу I; 21 — шар розкопу II.

¹ Баран В. Д. Черняхівська культура. — К., 1981, с. 57—58.

⁸ Журко А. И. Жилые сооружения черняховских племен на Среднем Днестре. — В кн.: Археологические исследования на Украине в 1978—1979 гг.: Тез. докл. XVIII конф. Ин-та археологии АН УССР. Днепропетровск, 1980, с. 137.

⁹ Сміленко А. Т. Слов'яни та їх сусіди в степовому Подніпров'ї (II—XII ст.). — К., 1975, с. 38.

¹⁰ Магомедов Б. В. Каборга IV (раскопки 1973—1974 гг.). — В кн.: Могильники черняховской культуры. М., 1979, с. 62.

¹¹ Симонович Э. А. Черняховское селище Бургунка на Нижнем Днестре. — КСИА АН СССР, 1980, вып. 162, с. 104—109.

¹² Махно Е. В. Раскопки Бериславского поселения и могильника в 1952—1953 гг. — КСИА АН УССР, 1955, вып. 4, с. 40—42.

¹³ Гудкова А. В. К истории культурной атрибуции памятников черняховского типа степной зоны СССР. — МАСП, 1976, вып. 8, с. 127.

¹⁴ Симонович Э. А. Итоги исследований..., с. 220—231.

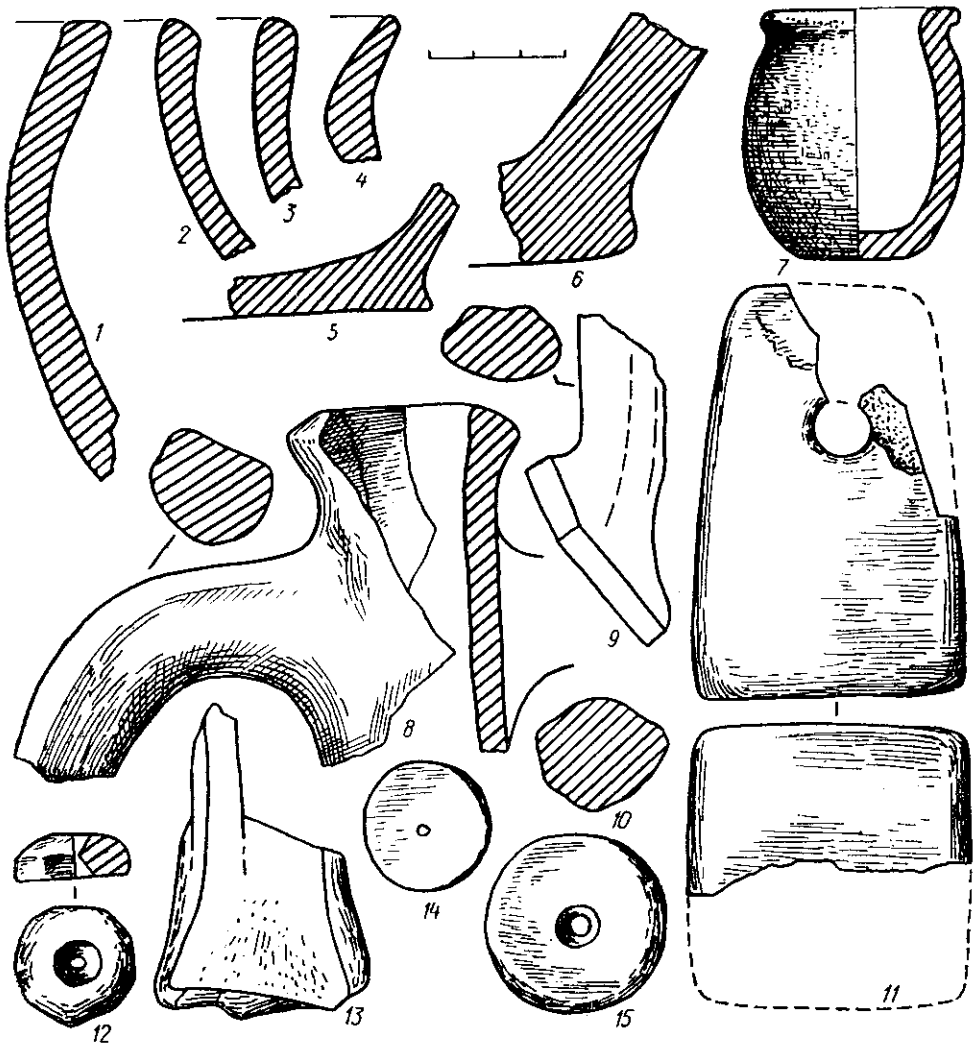

Рис. 5. 1—7 — ліпна кераміка; 8—10 — фрагменти світлоглиняних амфор; 9 — ручка античної посудини з червоним ангобом; 11 — глиняний ткацький грузок; 12 — кістяне прясло; 13 — кістяний «ковзан»; 14, 15 — прясла з стінок амфор. 1, 4, 5, 7, 10—13, 15 — житло; 2, 3, 8, 9, 14 — шар розкопу I; 6 — господарчий об'єкт.

Б. В. МАГОМЕДОВ

Полуземлянки черняховських поселень Причорномор'я

Резюме

При розкопках поселення черняховської культури Утконосівка I (Одеська обл., Ізмаїльський р-н) відкрита прямокутна полуземлянка з очагом, углублений господарський об'єкт, п'ять господарських ям і скоплення кам'яних. Комплекс датується монетами 30—90-х років IV в. н. е.

В Северо-Западному Причорномор'ї разом з новою находкою налічується п'ять черняховських полуземлянок (чотири прямокутних, одна овальна). Для цього району характерно каменне домостроїтельство, полуземлянки являються виключенням і не мають генетических коренів в предшествующих культурах. Своім походженням даний тип жителів зв'язан з більш северними районами черняховського ареалу. По комплексу ознак найбільш вероятним існуючим пунктом распространения полуземлянок в Северо-Западному Причорномор'ї являється порожистая часть Дніпра.